
II

ՀԱՅԿԻ ԵՎ ԲԵԼԻ ԱՌԱՍՊԵԼԻ ՀՆԴԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԶՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐԸ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԵՐԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ¹

ԱՐՄԵՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Հնդեվրոպական որոշ առասպելներում *deh₂nu- կամ *dhonu- կոչվող գետա-
յին կամ ջրային աստվածություններ հակադրված են աստվածների կամ հերոս-
ների, որոնք կապված են *h₂ner(t)- «այր, տղամարդ, այրական ուժ» արմատին:
Նրանք պայքարում են իրար դեմ, և *h₂ner(t)- տղամարդիկ փախցնում են
*deh₂nu- / *dhonu- կանանց ու ամուսնանում նրանց հետ: *Deh₂nu- / *dhonu- ների
առաջնորդի անունը համադրելի է արևտասեմական Ba'al (Բահադ, Բաալ) դի-
ցանկան հետ: *H₂ner(t)- ների առասպելական հակառակորդները, հավանաբար,
նույնացվել են պատմական սեմական մի ցեղի հետ²: Ստորև ներկայացվում են
այդ առասպելները:

Հնդկաստան

Հին հնդիկների աստվածները բաժանվում են երկու հակամարտ խմբերի՝
դևաներ և ասուրաներ: Դևա-աստվածների արքան է Ինդրան, իսկ ասուրանե-
րի արքան՝ Բալի³: Ասուրաները բաժանվում են երկու ընտանեկան խմբերի՝
դանավաներ (dānava), որոնց մայրն է Դանուն (Dānu) և դայտյաներ, որոնց
մայրն է Դանուի քույր Դիտին (այս խմբերն իրարից շատ չեն տարբերվում):
Բալին Դանուի որդիներից է՝ դանավա: Որպես դևա-աստվածների արքայի
հակառակորդների արքա, նա կարող է համարվել հնագույն՝ վեդայական ա-
ռասպելում Ինդրայի հակառակորդ Վրտրա օձի՝ Դանուի որդու ուշ համապա-
տասխանությունը:

¹ Սույն հոդվածի նախնական՝ կրճատ տարբերակը տե՛ս A. Y. Petrosyan. The Indo-European *H₂ner(t)-s and the Danu Tribe.– Journal of Indo-European Studies. Vol. 35 (2007), №3 & 4, p. 297–310.

² Մ. Դեքստերը, քննելով *dānu- / *dhonu-ի հետ համադրելի առասպելական համարյա բոլոր կերպարները, նրանց համարում է հնդեվրոպացիների կողմից ենթարկված մի անհայտ ցեղի հիշողությունը, որոնք անձնավորվել են ջրային աստվածուհու կերպարի միջոցով, տե՛ս M. R. Dexter. Reflection on the Goddess *Donu. – Mankind Quarterly. Vol. XXXI, № 1 & 2, p. 45–58; Ն. Լ. Յ. Յի՝ Whence the Goddesses. New York and London, 1990, p. 42–46; J. P. Mallory and D. Q. Adams. Encyclopedia of Indo-European Culture. London-Chicago, 1997, p. 486 f. Վերակազմության այլ ասպեկտների վերաբերյալ տե՛ս Մ. Պետրոսյան. Արամի առասպելը հնդեվրոպական առասպելաբանության համատեքստում և հայոց ազգածագման խնդիրը. Երևան, 1997, էջ 102 հուն., A. Y. Petrosyan. The Indo-European and Ancient Near Eastern Sources of the Armenian Epic– (այսուհետև՝ Epic).– Journal of Indo-European Studies Monograph, № 42. Washington DC, 2002, p. 99 ff.

³ Մյս առասպելների վերաբերյալ տե՛ս հատկապես C. H. H. Spital. The Righteous Demon: A Study of Bali. Vancouver, 1984.

Առասպելի ստանդարտ տարբերակներում դևաների և ասուրաների պատերազմում հաղթում են Բալին ու նրա հետևորդները և դևաներին դուրս մղում երկնքից: Բալին դառնում է երկնքի, միջին աշխարհի և երկրի արքա: Այդ ժամանակ Վիշնու աստվածը կարողանում է խաբեությամբ հաղթել Բալիին և աշխարհը վերադարձնել Բնդրային: Բալին ուղարկվում է ստորին աշխարհ (նա համարվում է ստորերկրայքի արքա): Այլ տարբերակներում Բնդրան է հաղթում պատերազմում: Բնդրան ամուսնանում է Շաչիի՝ դանավա (կամ դայտյա) Պուլոմանի դստեր հետ: Պուլոմանը սպանվում է Բնդրայի կողմից, քանի որ ուզում էր անիծել աստծուն՝ իր դստերն առևանգելու համար:

Բնդրան հնդեվրոպական ամպրոպի և ռազմի աստծու տիպիկ օրինակ է: Նա կատարում է բազում այրական քաջագործություններ և Ռիգ-վեդայում հաճախ կոչվում է nrtama « ամենաարի, ամենաայրական, ամենաառնական», հնդեվրոպական *h₂ner- « այր» արմատից (I.29.1; III.30.22; IV.22.2; VI.18.7; VII.6.4; VIII.24.1; X.29.1 և այլն): Ավելին, նրա անունը ևս, ըստ մի կարծիքի, նույնպես ծագում է *h₂ner- ի սեռական *h₂nro- ձևից⁴: Դանու անունը ներկայացնում է հնդեվրոպական *deh₂nu- (*dānu-) « գետ « բառը, *deh₂- «հոսել» արմատից, իսկ դանավան (< *dānawo-)՝ *dānu- ի ածանցյալն է: Բալիի ծագումն անհայտ է: Ամենայն հավանականությամբ, այն փոխառված անուն է:

Իրան և Օսեթիա

Հին իրանական ավադույթում հակամարտող կողմերն են իրանցիները և տուրերը (ուշ աղբյուրներում՝ թուրանցիներ): Ավեստայում dānawa-ն չար ու հզոր տուրական մի ցեղի անուն է, իսկ Narava- ն՝ անունը կամ մականունն է իրանական մի հզոր հերոսի՝ տուրերի հակառակորդի:

Օսական էպոսի հերոսները կոչվում են նարթեր: Դոնբեստըրը ջրային և ծովային աստված է, Պոսեյդոնի համապատասխանությունը, ջրային թագավորության և նրա բնակիչների տիրակալը: Դոնբեստըրներ են կոչվում նրա որդիներն ու դուստրերը, ջրային աստվածությունների մի դաս: Մեծ նարթ Ախսարթազը (կամ նրա երկվորյակ եղբայր Ախսարը) մտնում է ստորջրյա թագավորություն և ամուսնանում Ձերասսայի՝ Դոնբեստըրի դստեր հետ: Վերջինս դառնում է նարթ-հերոսների տոհմի նախամայրը: Բաթրազը, նարթերից հզորագույնը, որդին է Ախսարթազի ու Ձերասսայի որդի Խամըցի և դոնբեստըրների ցեղի թզուկ բցենների տոհմի մի կնոջ: Բաթրազն ամպրոպի աստծու վիպական մարմնավորումն է, հնդկական Բնդրայի օսական համապատասխանությունը⁵:

Ադրդական էպոսում Բաթրազի հակառակորդ ջրային վիշապը կոչվում է Բյյագո⁶: Ադրդական էպոսում Բաթրազն այնքան էլ աչքի ընկնող հերոս չէ՝

⁴ Համեմատական առասպելաբանության համատեքստում տե՛ս B. L i n c o l n. Priests, Warriors, and Cattle. A Study in the Ecology of Religion. Berkeley–Los Angeles, 1981, p. 97, 122 (հարցի գրականությամբ).

⁵ Ж. Д ю м е з и л ь. Скифы и нарты. М., 1990, с. 14 сл.

⁶ Мифы народов мира, т. 1. М., 1980, *հիշյալ բառահոդվածը* (s. v.):

նրա ցիկլի բազմաթիվ սյուժեներ փոխառված են օսականից (սարմատա-ալանականից)⁷: Ըստ այդմ, Բյագո անունը կարելի է դիտել որպես փոխառված հնդկական Բալիի կորսված ալանական համապատասխանության անունից:

Նարավա ձևը ներկայացնում է *h₂ner-ի մի ածանցյալը: Նարթ անվանումը ևս բխեցվում է *h₂ner-t- ից⁸: Դոնբետտորը մեկնաբանվում է որպես «ջրի (սուրբ) Պետրոս», «ջրային Պետրոս», օւերեն don < *dānu- « գետ» արմատից⁹:

Հայաստան

Հայոց ազգածին ավանդության հերոսները հակադրված են իրենց հարավի սեմական հարևաններին՝ Բաբելոնին, Սիրիային և Ասորեստանին: Հայոց առաջին նախնին է Հայկը, Նոյի որդի Հաբեթի սերնդից: Բաբելոնյան աշտարակաշինությունից հետո Հայկը հրաժարվում է ենթարկվել Բաբելոնի բռնակալ Բելին և նահապետական իր հսկայական ընտանիքի հետ՝ բաղկացած երեք հարյուր տղամարդուց (այբ), գնում է հյուսիս և հաստատվում Հայաստանի տարածքում: Բելը մեծ զորքով հարձակվում է Հայկի վրա, բայց ճակատամարտում սպանվում է Հայկի նետով: Մի քանի սերունդ հետո Հայկի հետնորդ Արամը, հայոց երկրորդ էպոնիմը, հաղթում է Բարշամ անունով մի հակառակորդի, Բարշամին աստծու վիպական կրկնորդին (ծագում է սիրիական Ba'al Šamin × երկնքի տեր» դիցանունից)¹⁰: Արամը Հայկի «երկրորդ տիպարն» է¹¹, և, ըստ այդմ, Բարշամինն էլ կարող է դիտվել որպես Բելի «երկրորդ տիպար»: Բարշամին աստծու տաճարը Հայաստանում գտնվում էր Եփրատի ամենավերին հոսանքների շրջանում՝ Թորդան գյուղում: Ըստ պատմական ավանդույթի, այդ պաշտամունքը հիմնվել է Տիգրան Մեծի կողմից, մ. թ. ա. I դ. (Խորենացի Բ. ժո), բայց Ba'al- ի առաջին հիշատակությունն այդ շրջանից հայտնի է ավելի քան հազար տարի առաջ: Մի արևմտասեմական (քանանական, ուգարիտյան) առասպելի խեթերենով ավանդված տարբերակում Բաալ աստվածը գնում է Մալա (Եփրատ) գետի ակունքները, իր հայր Էլկունիբասայի բնակավայրը¹²:

Արամի որդի Արա Գեղեցիկը ժամանակակիցն է ասորեստանյան թագուհի Շամիրամի, Բելի ժառանգ Նինոսի այրու: Վերջինս երբեմն նույնացվել է Բելին կամ համարվել նրա որդին (Խորենացի Ա. ե): Շամիրամը ձգտում է ամուսնանալ Արայի հետ, բայց Արան հրաժարվում է ենթարկվել վավաշոտ թագուհուն և սպանվում է ասորեստանցիների դեմ ճակատամարտում:

⁷ Ské u oprínaly, A. T. III o p t a n o v. Героический эпос адыгов “Нарты”. – Сказания о нартах – эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 218 сл.

⁸ Հմմտ. В. И. А б а е в. Историко-этимологический словарь осетинского языка. М.–Л., s.v.

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Հետաքրքիր է, որ, ըստ Խորենացու, Բարշամը հետմահու աստվածացվել է ասորիների կողմից, և Շիրակացու հիշատակած մի հին լեգենդում էլ նա հանդես է գալիս որպես ասորիների նախնի. տե՛ս Ա և ա ն ի ա Շ ի ր ա կ ա ց ի. Տիգրեբագիտություն և տոմար, Երևան, 1940, էջ 37:

¹¹ Մ. Ա բ ե դ յ ա ն. Երկեր, հ. Ա, Երևան, 1966, էջ 55:

¹² H. A. H o f f n e r. Hittite Myths. Atlanta, 1990, p. 69.

Հայկը և Արամը դիտվում են որպես ամպրոպի աստծու վիպական ժառանգներ¹³: Մերեռուի գրքում Հայկը կոչվում է արի: Այս մականունը կապված է այր «տղամարդ» բառի հետ որը հանգում է *h₂ner- արմատին (*h₂noyo- նախաձևից կամ *h₂nēr > *ainir- > այր զարգացմամբ)¹⁴: Արի բառը նաև հեթանոս հայերի գերագույն Արամագո աստծու մշտական մակդիրն է (Ագաթանգեղոս 53, 68, 127): Արամագորը մյուս աստվածների հայրը և նահապետն էր, վիպական Հայկ նահապետի աստվածային համապատասխանությունը: Նա նույնացվել է հունական ամպրոպային Ջևս աստծուն և Խորենացու մոտ կոչվում է ամպրոպային (Խորենացի Բ. ձգ): Արամագո և Բարշամին աստվածների հարաբերությունը պիտի համապատասխանեին Արամի ու Բարշամինի և Հայկի ու Բելի հարաբերություններին¹⁵:

Բելը, Բաբելոնի աստվածացված արքան, բաբելոնյան (սկզբնապես արևմտասեմական) մեծ աստված Բել-Մարդուկն է¹⁶: Բարշամին / Ba'al Šamin անվան առաջին մասը ստուգաբանորեն նույնական է Բելի անվան հետ: Հայկի և Բելի առասպելի ձևավորման վրա ակնհայտ է աստվածաշնչյան ազդեցությունը: Հայկը Հայաստան է գալիս բաբելոնյան աշտարակաշինությունից հետո, իսկ Բելը նույնացվել է աստվածաշնչյան Ներրովթին և հանդես է գալիս որպես Բաբելոնի աստվածացված բռնակալ¹⁷: Առասպելի սկզբնական տարբերակում Բելը կարող էր լինել արևմտյան սեմականների և ոչ Բաբելոնի աստված, և Արամի ու Բարշամի (Բարշամինի) առասպելը, այդ տեսակետից, հնարավոր է, որ առավել վաղնջական է:

Արա անվան ծագումն այնքան էլ պարզ չէ, բայց համահունչ է *h₂ner- արմատի հայկական արտացոլումներին, որը ածանցյալ ձևերում կարող է հանդես գալ ար- հիմքով (հմմտ. արի, արական ևն)¹⁸: Հատկանշական է, որ Արայի առասպելի տարբեր դրվագներում շեշտվում է այր արմատը՝ Արան էպոնիմն է Հայաստանի կենտրոնական Այրարատ նահանգի, նա կոչվում է «այր պատկերաձևի», Շամիրամը կոչվում է «այրապիրտ» (Մերեռու, Ա, Խորենացի, Ա. ժգ), իսկ մի հեքիաթում Արի Արմանելի (հմմտ. արի) կոչվող հերոսը, կարծես, ներկայացնում է առասպելական Արա Գեղեցիկի՝ (Արամի որդու) ուշ, հեքիաթային տարբերակը¹⁹:

¹³ Մ. Բ. Հ ա թ ու թ յ ու ն յ ա ն. Հայ առասպելաբանություն. Բելյուրթ, 2000, էջ 230 հուն., Epic, p. 43 ff.

¹⁴ Այս բառի վերաբերյալ տե՛ս Գ. Բ. Ջ ա հ ու կ յ ա ն. Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան. Երևան, 1987, էջ 140, 182-183 (այս բառը, թերևս, բաղարկվել է այլ արմատների հետ), F. K o r t l a n d t and R. B e e k e s. Armeniaca. Comparative Notes by Frederik Kortlandt with an Appendix on the Historical Phonology of Classical Armenian by R. Beekes. Ann Arbor, 2004, p. 210.

¹⁵ Epic, p. 131 f.; A. P e t r o s y a n. State Pantheon of Greater Armenia: Earliest Sources.– Aramazd - Armenian Journal of Near Eastern Studies, 2 (2007), p. 192–193.

¹⁶ Epic, p. 58.

¹⁷ Բելի՝ Բաբելոնի հետ ունեցած կապի վերաբերյալ տե՛ս Երեմիա, 44:

¹⁸ Հ. Ա ճ ա ո յ ա ն. Հայերեն արմատական բառարան. հ. I, Երևան, 1971, էջ 173:

¹⁹ Գ. Ա. Կ ա թ ա ը յ ա ն. Историко-лингвистические работы. Т. 1, Ереван, 1956, с. 187; Epic, 88, 131, n. 447.

Հնդեվրոպական *dānu-ի հայկական կանոնավոր անդրադարձը կլինե՞ր *տան (բաղաձայների տեղաշարժով, երկար վանկի կարճացմամբ և վերջին վանկի անկմամբ): Նման անուն ավանդված չկա հայ առասպելաբանության մեջ, բայց կարելի է կարծել, որ Բելի տոհմի ծագումը Տիտանից (նույնացված աստվածաշնչյան Քամի հետ) և Բելի ու նրա ժառանգների մշտական «Տիտանեան» կոչումը հայ հեղինակների մոտ արտացոլում են նախնական տան-ի ձևափոխությունը և նույնացումը հունական Տիտան-ին²⁰: Մյուս կողմից, Թորդանի երկրորդ մասը նույնպես հիշեցնում է *dānu- ն (արմատի ոչ հայկական զարգացմամբ): Արա Գեղեցկի կերպարը համադրելի է իռլանդական ավանդության մեջ Դանու աստվածուհու ցեղերի արքա «գեղեցիկ» Բրեսի կերպարին, ինչը միավորում է հայ ազգածին հերոսներին Դանուի առասպելական համայնքի հետ (տե՛ս ստորև):

Խեթական թագավորություն

Խեթական առասպելաբանության մեջ Բլլույանկա օձ-վիշապը սկզբնապես հաղթում է ամպրոպի աստծուն: Վերջինիս դուստրը՝ Բնարան, իր մահկանացու սիրեկանի հետ օձին հրավիրում է իր տուն: Նրանք ուտում են և խմում, ու երբ օձը հարբում է, ամպրոպի աստվածը գալիս և սպանում է օձին: Առասպելի մեկ այլ տարբերակում աստծու որդին ամուսնանում է օձի դստեր հետ և օգնում հորը հաղթելու նրան, ինչի ընթացքում ինքն էլ զոհվում է²¹:

Խեթական առաջին տեքստը ներկայացված է որպես Ներիկ քաղաքի ամպրոպի աստծու քրմի խոսք՝ պուրուլի տոնի ժամանակ: Ներիկը Փոքր Ասիայի խաթական, այսինքն՝ նախախեթական (ոչ հնդեվրոպական) կրոնական ամենակարևոր կենտրոններից էր: Տարուն, Ներիկի ամպրոպի աստվածը, գլխավորում էր տեղական դիցարանը:

Ծիսական այս տեքստը քննարկվել է հնդեվրոպական ամպրոպի աստծու առասպելի համատեքստում՝ առասպելի ու նրա բանաստեղծական լեզվի հիմնական ատաղձը հնդեվրոպական են²²: Inara անվանումները տեսականորեն համադրելի են h₂ner-ին (ծագած տարբեր լեզուներից): Illuyanka-ի ծագումը պարզորոշ հնդեվրոպական է. նրա վերջին մասը հանգում է հնդեվրոպական «օձ» արմատի մի տարբերակին (*h₂eng^who-), իսկ ողջ անունը ստուգաբանորեն լատ. *anguilla* «օձաձուկ» բառի մի շրջված համապատասխանությունն է²³: Purulli և Taru անունները, չնայած այլ կարծիքների գոյությանը, նույնպես դիտ-

²⁰ Հունական ազդեցությունն ի հայտ է գալիս նաև ազգածին ավանդության այլ անուններում՝ հմմտ. օրինակ՝ Կադմուս (Հայկի թոռն է, Կադմեայ տան՝ ասորեստանյան Kadmuhi/ Katmuhi երկրի էպոնիմը), Նինոս (Բելի հետնորդն է), Յապետոս (նույնացված աստվածաշնչյան Հաբեթի հետ):

²¹ Н.А. Н о f f n e r. Նշվ. աշխ., էջ 11 f.

²² В я ч. В с. И в а н о в, В. Н. Т о п о р о в. Исследования в области славянских древностей. М., 1974, с. 122 сл.; В. L i n c o l n. Նշվ. աշխ., էջ 117 ff.; С. W a t k i n s. How to kill a Dragon. Oxford, 1995, p. 321 f., 444 ff.; Epic, p. 6 ff.

²³ J. K a t z. How to be a Dragon in Indo-European: Hittite Illuyankas and its Linguistic and Cultural Congeners in Latin, Greek, and Germanic.— Mir Curad. Studies in Honor of Calvert Watkins. Innsbruck, 1998, p. 320 ff.

վել են որպես հնդեվրոպական փոխառություններ (ոչ խեթերենից), իսկ Inara- ն հիշեցնում է հնդեվրոպական *h₂ner- ը²⁴:

Մինևոյն ժամանակ, չնայած հնդեվրոպական կապերին, այս առասպելում դանավա, Բալի կամ Բել անունների խեթական զուգահեռ ձևերի ոչ մի հետք չկա:

Հունաստան

Պոսեյդոնի որդի Բելոսը (Bēlos) սերում է Եգիպտոսին ու Դանաոսին (Danaos): Եդրայրները վիճում են, և Դանաոսը թաքնվում է Արգոսում, որտեղ էլ արքա է դառնում: Եգիպտոսի հիսուն որդիները հետապնդում են Դանաոսին ու նրա դուստրերին, ցանկանալով նվաճել նրանց, և, ի վերջո, հասնում են իրենց նպատակին: Դանաոսը դուստրերին պարտավորեցնում է սպանել իրենց ամուսիններին առաջին իսկ ամուսնական գիշերը: Լինկեսը, նրանցից միակ կենդանի մնացածը, վերջում սպանում է Դանաոսին:

Մի քանի սերունդ հետո Ջևսը, ոսկե անձրևի տեսքով, այցելում է Դանաեին (Դանաոսի սերունդներից), ինչի հետևանքով վերջինս ծնում է Պերսևսին, Հունաստանի մեծագույն հերոսներից մեկին: Պերսևսն ամուսնանում է Անդրոմեդեի (Andromedē) հետ:

Տրոյական պատերազմի պատճառը Պարիսի՝ Տրոյայի արքայի որդու կողմից հունական գեղեցկուհի Հեղինեի առևանգումն էր: Պարիսը կոչվել է նաև Ալեքսանդրոս (Apoll. 3.12.5), իսկ հույները «Բլիականում» հաճախ կոչվում են դանայացիներ (Danaoi): Պատերազմի վերջում Պարիս-Ալեքսանդրոսը սպանում է հույների մեծ հերոս Աքիլեսին:

Բելոսը արևմտասեմական Բաալի հունական ձևն է: Անդրոմեդե և Ալեքսանդրոս անունները կապված են *h₂no-ին (հուն. anēr «այր, տղամարդ», սեռ. հոլովում՝ andros): Դանայացիները (< *danawo), ակնհայտորեն, համադրելի են հնդիրանական դանավաների հետ: Պոսեյդոնի անունը ևս դիտվել է այս համատեքստում (*poti- «տեր» + da/onu-)²⁵: Նկատենք, որ Պերսևսի (Դանաեի որդու) և Անդրոմեդեի առասպելում արական ու իգական անունները հանդես են գալիս մյուս ժողովուրդների առասպելների համեմատ հակառակ՝ շրջված կարգով:

Ուելս և Իռլանդիա

Dôn աստվածուհին, հնդ. Dānu-ի ուելսյան համապատասխանությունը, կարող է դիտվել որպես մահվան աստված Beli-ի կինը: Այս զույգը հայտնի է իբրև

²⁴ В. Н. Т о п о р о в. Хеттск. Purulia, лат. Parilia, Palilia и их балканские истоки.– Балканский лингвистический сборник. М., 1976; С. Л. Н и к о л а е в, А. Б. С т р а х о в. К названию бога громовержца в индоевропейских языках.– Балто-славянские исследования, 1985. М., 1987, с. 150; Epic, p. 34 f., 156. Ինարայի՝ անատոլիական *h₂ner-ի հետ ունեցած հնարավոր «ժողովրդական ստուգաբանական» առնչությունների վերաբերյալ տե՛ս J. P u h e l. Hittite Etymological Dictionary: Trends in Linguistics. Vol. I, Berlin–New York. p. 62, 368.

²⁵ H. F r i s k. Griechisches etymologisches Wörterbuch. B. II. Heidelberg, 1973, s.v.

որոշ հին աստվածների ծնողներ: Բելին համարվում է նաև Ուելսի արքայական որոշ տոհմերի նախահայրը²⁶:

Իռլանդական ավանդության մեջ Danu-ն մայր աստվածուհի է, որի անունով է կոչվում Tuatha Dé Danann՝ «Դանու աստվածուհու զեղերը»: Այս առասպելական զեղի ներկայացուցիչները Իռլանդիան մինչև իռլանդացիների գալուստը բնակեցրած աստվածություններ են: Դանու զեղի առաջին արքան էր Նուադու Արծաթաձեռնը, որի ուելսյան գուգահեռ Լլուդ Արծաթաձեռնը Բելիի որդին է:

Նուադուից հետո, կանանց պահանջով, արքա է ընտրվում գեղեցիկ Բրեսը կամ Էոխսայդ Բրեսը (Bres՝ «գեղեցիկ»): Նրա մայրը Դանուի զեղից էր, իսկ հայրը՝ ֆոմոր (չար աստվածությունների դաս): Բրեսը՝ որպես արքա, անհաջողության է մատնվում և փախչում ֆոմորների մոտ: Մեծ ճակատամարտ է տեղի ունենում Դանուի զեղի և ֆոմորների միջև (այսպես կոչված՝ «Մագ Տուիրեղի երկրորդ ճակատամարտը»): Ֆոմորների առաջնորդն էր Բալոր արքան, որի միակ աչքը ոչնչացնում էր թշնամիներին:

Իռլանդիայի նախապատմությունն ավարտվում է «Միլի որդիների»՝ իռլանդացիների առասպելական նախնիների գալուստով, որոնք և գրավում են կղզին Դանուի զեղերից: Բաբելոնի կործանումից հետո, անցնելով Եգիպտոսով, Սկյութիայով, Կրետեով, Միցիլիայով և Իսպանիայով, նրանք հասնում են Իռլանդիա: Ինքը՝ Միլը, որդին էր Բիլեի, ուելսյան Բելիի իռլանդական անվանակցի:

Շատ անորոշություններ կան Դոնի, Դանուի, Բելիի և Բիլեի անունների և կերպարների մեջ: Սակայն Դոն-Դանու և Բելի-Բիլե համապատասխանությունները կելտական առասպելաբանության համատեքստում ընդունված են: Բալորը, ակնհայտորեն, նույնական չէ Բիլեին, բայց և այնպես այդ անունը հիշեցնում է հնդեվրոպական աստվածների ու հերոսների նշանավոր հակառակորդների անունները (հմմտ. Բալի, Բել): Անկախ իրական ստուգաբանությունից, անունների համահնչյունության պատճառով, Բալորի կերպարը կարող էր յուրացնել հնդեվրոպական հերոսների հակառակորդի հատկանիշները: Նկատենք Իռլանդիայի և Հայաստանի ձախողված տիրակալների՝ Բրեսի և Արա Գեղեցիկ կերպարների նմանությունը:

Սկանդինավիա և Իսլանդիա

Հին սկանդինավյան առասպելաբանության մեջ աս կոչվող աստվածները հակադրված են վան կոչվող աստվածների դասին: Նրանց միջև տեղի ունեցած կործանարար պատերազմից հետո նրանք պատանդներ են փոխանակում, և վաներն ուղարկում են իրենց առաջնորդ Նյորդրին (Njörðr) ու նրա որդի Ֆրեյրին (Freyr)՝ ապրելու ասերի հետ: Ֆրեյրը («պարոն, տեր») կոչվել է նաև Բնզվի-Ֆրեյր (հավանաբար, ինգլոնների զեդախմբի էպոնիմն է): Պատմական ավան-

²⁶ A. R e e s and B. R e e s. Celtic Heritage: Ancient Tradition in Ireland and Wales. London, 1961; A. K o n d r a t i e v. Danu and Bile: The Primordial Parents? – An Tríbhís Mhór: The IMBAS Journal of Celtic Reconstructionism. Vol. 1, № 4, Bealtaine, 1998. URL: <http://www.imbas.org/danubile.htm>.

դոթյուններում Ֆրեյրի կերպարը, հավանաբար, նույնական է դանիական Ֆրոդի (Fróði) անունով լեզենդար արքաներին²⁷:

Բնզվի-Ֆրեյրը համարվել է շվեդական Բնզլինգների արքայատոհմի նախնին: Սկանդինավյան dan ցեղանվան էպոնիմները կապված են Բնզվի-Ֆրեյր/Ֆրոդիի հետ (արևելյան դաների մեջ առաջինն էր Բնզը, Սաքսոն Քերականի «Դանիացիների գործերում» Դան անունով երկրորդ արքան հանդես է գալիս որպես Ֆրոդիի պապ, իսկ սրան հաջորդում է երրորդ Դանը, դանիական ժամանակագրության ցուցակում Բնզվին հանդես է գալիս որպես դանիացիների նախնի երեք եղբայրներից մեկը և այլն):

Ֆրեյրը Բելի (Beli) անունով հսկայի սպանողն է: Պետք է կարծել, որ Բելին եղել է Գերդրի՝ Ֆրեյրի կնոջ եղբայրը, քանի որ «Կրտսեր Էդդայում» (Skírnismál, 16) Գերդրը ասում է, թե եկած անձանոթ տղամարդը իր եղբոր սպանողն է:

Նյորդը անունը հանգում է *h₂ner-t-ին: Դան ցեղանունը հիշեցնում է հունական դանայացիներին և Դանու աստվածուհու ցեղերին: Սկանդինավյան Բելին նույնական է ուելյան Բելիին:

Քննարկում և վերակազմություն

Բերված առասպելներում կան մի քանի համադրելի անուններ և տերմիններ:

Հնդկաստան	nṛtama, Indra	Dānu, Dānava	Bali
Իրան	Narava	Dānava	
Օսեթիա	Nart	Donbetyr	Bliago (?)
Հայաստան	արի, Արա (?)	Տիտան, Թորդան (?)	Բել, Բարշամին
Հունաստան	Alexandros, Andromedē	Danaos, Danaides, Danaē, Danaoi, Poseidon (?)	Bēlos
Ուելս		Dôn	Beli
Իռլանդիա		Danu	Bile
Սկանդինավիա և Իսլանդիա	Njörðr	Dan	Beli

Երկրորդ սյունակի անունները և բառերը կապված են հնդեվրոպական *h₂ner(t)- / *h₂nro- «այր, տղամարդ, այրական ուժ» արմատին: Բնդրայի անվան այս ստուգաբանությունը կասկածի է ենթարկվում²⁸: Այնուամենայնիվ, բերված հնդկական առասպելներն անբաժանելի են մյուսներից: Սկանդինավյան ավանդույթում Բնդրայի գործառությունը բաժանված է Նյորդրի և նրա որդի Ֆրեյրի միջև: Բնդրան դևների առաջնորդն է ասուրաների դեմ, իսկ Նյորդրը (*h₂ner-t-) վաների առաջնորդն է ընդդեմ ասերի, ընդ որում, ասուրա և

²⁷ Мифы народов мира, т. 2. М., 1982, s.v. Фрейр.

²⁸ M. M a y r h o f e r. Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen. Vol. I. Heidelberg, 1992, s.v.

աս անվանումները ստուգաբանորեն կապված են²⁹: Բնորան ամուսնանում է իր սպանած թշնամու՝ դանավայի դստեր հետ, իսկ Ֆրեյրը՝ թշնամի հսկաների ցեղի կնոջ հետ, որի եղբորը սպանում է:

Բնորա	Դևաների առաջնորդ	կովում է ասուրաների դեմ	ամուսնանում է ասուրայի դստեր հետ	սպանում է կնոջ հորը	հաղթում է Բալիին
Նյորդր	վաների առաջնորդ	կովում է ասերի դեմ			
Ֆրեյր			ամուսնանում է հսկայի քրոջ հետ	սպանում է կնոջ եղբորը	սպանում է Բելիին

Հատկապես արդյունավետ է Բնորայի համեմատությունը Պարիս-Ալեքսանդրոսի հետ³⁰: Բնորան ամպրոպի աստված է, իսկ Պարիսի անունը հիշեցնում է հնդեվրոպական ամպրոպի աստծու՝ *Per(kʷ)u-no-յի կրճատ անագրամը (հնդ. Պարջանյա, ռուս. Պերուն, լիտ. Պերկունաս): Բնորան կովում է դանավաների դեմ, հաղթում նրանց առաջնորդ Բալիին, առևանգում և ամուսնանում դանավայի դուստր գեղեցիկ Շաչիի՝ կանանցից ամենացանկասերի, իսկ Պարիս-Ալեքսանդրոսը կովում է հույն դանայացիների դեմ, սպանում նրանց մեծագույն հերոս Աքիլլեսին, առևանգում և ամուսնանում է կանացից ամենագեղեցիկի՝ Հեղինեի հետ: Մի ավանդության համաձայն, Հեղինեն դառնում է Աքիլլեսի կինը (Paus. 8.23.6): Վեդայական առասպելում Բնորան սպանում է Վրտրային, որը կոչվում է *ahi* «օձ» (< *h₁egʷhi- / *h₂engʷhi-, «օձ» նշանակությամբ արմատի մի տարբերակն է): Շատ հատկանշական է, որ Աքիլլեսի անունը և կերպարը նույնպես հանգում են նույն արմատին³¹: Այսինքն՝ Պարիս-Ալեքսանդրոսի և Աքիլլեսի հարաբերությունը համապատասխանում է Բնորա - *ahi* հարաբերությանը: Ավելին, Ռիգ-վեդայի մի հիմնում (1.174.1) Բնորան ոգեկոչվում է այրերին պահպանելու (rakṣā nṛ̥ṇ), ընդ որում, օգտագործվում է այն նույն ստուգաբանական բանաձևը, որը ներկայացնում է Ալեքսանդրոս անունը (հուն. alex + andros «այրերի պաշտպան»): Դա հնարավորություն է տալիս վերականգնել հնդեվրոպական *h₂lek- + *h₂ner- բանաձևը, որով նշանակվող կերպարը հակադրված է առասպելական օձին:

Այս հնդեվրոպական հակադրության մի արտացոլումն է հիշյալ խեթական առասպելը (էթե նույնիսկ Բնարայի անունը խաթական է, նման հնչողության պատճառով այն բերվել է հնդեվրոպական բանաձևի տակ):

²⁹ Mallory and Adams. Նշվ. աշխ., էջ 330 (գրականությամբ):

³⁰ A. Y. Petrosyan. Proto-Paris and Proto-Achilles in Indo-European Context.– Aramazd: Armenian Journal of Near Eastern Studies 3, 2008.

³¹ В. Н. Топоров. К реконструкции “прото-Ахилла”.– Балканы в контексте Средиземноморья. Проблемы реконструкции языка и культуры. М., 1986, с. 25–37. Ն ո լ յ ի՝ Об архаичном слое в образе Ахилла (Проблемы реконструкции элементов прототекста). – Образ – смысл в античной культуре. М., 1990, с. 64–95.

Ինդրա	*h ₂ lek- + h ₂ ner-	Դանա- վաների թշնամի	առևանգում է Շա- ջիին	սպանում է «ođ» Վրտրային
Պարիս-Ա- լեքսանդ- րոս	*h ₂ lek- + h ₂ ner-	դանայա- ցիների թշնամի	առևանգում է Հե- դինեին	սպանում է «o- đային» Աքիլե- սին
Խեթ. ամպ- րոսպի աստված	դուստրը՝ Ինարա. հմմտ. h ₂ ner-		որդին ամուսնա- նում է Իլույան- կայի դստեր հետ	սպանում է «ođ» Իլույանկային

Այս համապատասխանությունները ցույց են տալիս, որ Ինդրայի անունը, իր իրանական զուգահեռի հետ, չնայած ստուգաբանական դժվարություններին, պետք է հանգի *h₂no-ին, թերևս, տարբիստական ձևափոխմամբ, d-ի հավելումով: Նաև հնարավոր է *h₂no-ի ձևափոխությունը հնդեվրոպական մեկ այլ լեզվի ազդեցությամբ (հմմտ. հուն. andros) կամ նույնիսկ փոխառություն հենց նույն աղբյուրից:

Հնդ. Dānu (Dānava) ձևերը, ինչպես ասվեց, կապված են հնդեվր. *deh₂- «հոսել» արմատին: Սկանդինավյան դան ցեղանունը և հայկական Թորդան տեղանունը չեն կարող ուղղակիորեն կապված լինել հնդեվր. *deh₂-ին, քանի որ դրանք չեն ենթարկվել հայկական և գերմանական լեզուներին բնորոշ բաղաձայների տեղաշարժի *d > տ, *d > t (Թորդան ավանի անվանումը հայերենում հասկանալի չէ և, հավանաբար, փոխառություն է, այնպես, ինչպես և աստծու անունը, որը պաշտվում էր այնտեղ): Այդ հերոսներից ոմանք ակնհայտ ձևով կապված են ջրի հետ (հնդ. Դանուն տիեզերական ջրերի մայրն է, Դանասը ծագում է ջրերի աստված Պոսեյդոնից, Դանասի դուստրերը դատապարտվում են հավերժ ջուր կրելու և այլն): Հնդեվրոպական մի շարք գետանուններ հանգեցվում են *deh₂nu-ին. օրինակ, Danub (կելտական ծագման), Դոն, Դոնեց, Դնեպր, Դնեստր (իրանական ծագման)³², Dunajs (Լատվիա), Donwy, Don (Ռուելլա, Անգլիա) և այլն³³: Այլ կարծիքի համաձայն, այս անվանումները կարելի է հանգեցնել *dhōnu- / *dhonu- «գետ» արմատին. հմմտ. *dhen- «հոսանք»³⁴: Այս երկրորդ արմատը կարող է լավ բացատրել հիշված անվանումներից շատերը:

Բային և նրա համապատասխանությունները կարող են համարվել Դանուի խմբի առաջնորդները: Հայկական ավանդության մեջ Բելի՝ Բարելոնի բոնակայի և Բարշամ / Բարշամինի՝ սիրիական աստծու, սիրիացիների նախնու, իսկ հունականում՝ Բելոսի ծագումը սեմական b'l-ից կասկածից դուրս է

³² Գարելի է նկատել, որ Նեպրա (= Դնեպր) Կորոլնիչնան, Դոն Բվանիչը և Դունայ (= Դանուր) Բվանիչը հանդես են գալիս ռուսական բիլինաներում: Դունայը կին է գտնում Վլադիմիր իշխանի համար, իսկ Դնեպրի մասին որոշ լեգենդներ համադրելի են Ինդրայի և Վրտրայի առասպելի հետ. տե՛ս В. В. Иванов и В. Н. Топоров. Мифологические географические названия как источник для реконструкции этногенеза и древнейшей истории славян.– Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. М., 1976, с. 116 сл.

³³ *Sté u օրինակ*, J. P. Mallory and D. Q. Adams. Նշվ. աշխ., էջ 486–487:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 486:

(արևմտասեւ. *Ba'1, Ba'1u, Ba'al, աքաղ. Bē1*): Ամեն ինչ չէ, որ պարզ է հնդ. Բալիի ($e > a$ կանոնավոր զարգացմամբ), կելտ. Բելի / Բիլեի և սկանդինավ. Բելիի անուններում, բայց քննարկվող առասպելների համատեքստում նրանք կարող են համադրվել հուն. Բելոսի և հայ. Բելի հետ³⁵: Այս անունները չեն կարող կապված համարվել հնդեվրոպական մակարդակում (հնդեվրոպական *b-*ի վերականգնումը հավանական չէ. հայկական և սկանդինավյան ձևերը չեն ենթարկվել բաղաձայների տեղաշարժի): Դա ցույց է տալիս այդ առասպելական կերպարի ուշ, փոխառյալ բնույթը:

Բնդրա – Բալի հարաբերությունը համադրելի է հայ հերոսների և նրանց սեմական հակառակորդների հարաբերությանը: Բնդրան ամպրոպի աստված է, իսկ Հայկը և Արամը ամպրոպի աստծու վիպական տարբերակներ: Այս հերոսների աստվածային համապատասխանությունը՝ Արամազդը, նույնպես ամպրոպի աստված էր:

Բնդրա	nrtama < h2ner-	ամպրոպի աստված	Բալիի հակառակորդը
Հայկ	արի < h2ner-	ամպրոպի աստծու վիպական համապատասխանությունը	Բելի (b'1) հակառակորդը
Արամ		ամպրոպի աստծու վիպական համապատասխանությունը	Բարշամ-Բարշամինի (b'1) հակառակորդը
Արամազդ	արի < h2ner-	ամպրոպի աստված	հավանաբար հակադրված է Բարշամինին (b'1)
Բաթրազ	nart < h2ner-	ամպրոպի աստծու վիպական համապատասխանությունը	Բյազդյի հակառակորդը

Այսպիսով, Բալիի անունն անբաժանելի է հայկական հերոսների հակառակորդների անունից և պետք է ծագեցվի սեմական *b'1-ից*³⁶: Նույնը վերաբերում է և Բյազդյին: Ֆրեյրի (Նյորդրի որդու) և Բելիի հարաբերությունը պարզորոշ համապատասխանում է Բնդրայի ու Բալիի և հայկական հերոսների՝ իրենց հակառակորդների հետ հակադրությանը: Ուրեմն, հնդեվրոպական հերոսների հակառակորդը այս առասպելներում, իրոք, սեմական *B'1* աստվածն է:

Դատելով բառակազմի *b-ից*, կարելի էր կարծել, որ այդ անունը մտել է հայկական և սկանդինավյան ավանդույթներ այդ լեզուներում բաղաձայների տեղաշարժից հետո (օրինակ՝ սիրիականից հայերեն և կելտականից սկանդինավյան)։

³⁵ Այս կելտական անունների, հնդ. Բալիի և հուն. Բելոսի համադրությունը տե՛ս A. Rees and B. Rees. Նշվ. աշխ., էջ 365–366 (նկատենք, որ բերված բազում համեմատությունների մի մասն անընդունելի է):

³⁶ Այս առթիվ կարելի է հիշել հնդկական առասպելաբանության այլ հերոսների և հին Առաջավոր Ասիայի պատմական որոշ անունների նույնացման հիպոթետիկ փորձերը՝ արված Բանարջի Շաստրիի և այլոց կողմից. տե՛ս Epic, p. 92, 106, n. 374 (գրականությանը):

նալյան): Բայց բերված հնդեվրոպական համապատասխանությունները հին կապեր են ցույց տալիս: Ակնհայտ է, որ որոշ ավանդույթներում սեմական Ե՛-ը կարող էր վերախմաստավորվել հնդեվրոպական համահունչ արմատների միջոցով («ժողովրդական ստուգաբանություն»), ինչը կարող է բացատրել հիշյալ լեզվաբանական անհամապատասխանությունը (հմմտ. օրինակ *bhel- «փայլել, սպիտակ» և *bhel- «ուռչել»)՝³⁷:

Քննարկվող առասպելների մեծ մասում հակադրության դրական կողմը ներկայացված է առնական և հերոսական *h₂ner-ներով, իսկ բացասականը՝ Դանուն է: «Ամենատնական» Ինդրան և առնական Նարավան հակադրված են դանավաներին: Նարթերը, որոշ առումներով, հակադրված են դոնբետտըրներին, «արի» Հայկը Հայաստանի հիմնադիրն է և անվանադիր նախնին, Նյորդըրը սկանդինավյան որոշ էպոնիմների և արքաների նախնին է:

*H₂ner- տղամարդիկ կոչում և սովորաբար հաղթում են իրենց Դանու հակառակորդներին ու նրանց առաջնորդ Ե՛-ին: Ինդրան կոչում է դանավա Բալիի դեմ, Հայկը սպանում է Բելին, Լինկեսը սպանում է Դանատսին, Պարիս-Ալեքսանդրոսը կոչում է դանայացիների դեմ և սպանում Աքիլեսին, Տրեյրը՝ Նյորդրի որդին, սպանում է Բելիին:

*H₂ner- տղամարդիկ առնանգում և ամուսնանում են Դանու կանանց հետ: Ինդրան առնանգում է դանավա Պուլունանի դստերը և ամուսնանում նրա հետ, նարթեր Ախսարտագը և Խամըցը ամուսնանում են դոնբետտըրների դուստրերի հետ, Եգիպտոսի որդիներն ամուսնանում են Դանատսի դուստրերի հետ, Պարիս-Ալեքսանդրոսը առնանգում է Հեղինեին և ամուսնանում նրա հետ: Այս կանայք հիշեցնում են հունական նիմփերին կամ հնդկական ապսարներին, առասպելական դասերի կանանց, կապված ջրի հետ, որոնք, հաճախ իրենց կամքից անկախ, դառնում են աստվածների և հերոսների կանայք (հմմտ. Չևսի ու Թետիսի, Չևսի և Էգինեի, Վիշվամիտրայի ու Մենակայի առասպելները և այլն):

Որոշ առասպելներում կերպարների և անունների նորմալ կարգը շրջվել է. Դանուն հանդես է գալիս որպես դրական կողմ (հուն. դանայացիները, սկանդինավ. Դանը, իռլանդ. Դանու աստվածուհու ցեղերը, երբ կոչում են ֆոմորների դեմ), իսկ *h₂ero-ն հանդես է գալիս Դանատսի հետնորդի կնոջ անվան մեջ (Պերսևսը՝ Դանաեի որդին, ամուսնանում է Անդրոմեդեի հետ): Այս առասպելներում «առնական» հնդեվրոպական ամպրոպի աստվածը, որը տարբեր լեզուներում հանդես է գալիս տարբեր անուններով, հաղթում է Բաալին՝ արևմտա-սեմական ամպրոպի աստծուն, կին առնանգում այդ ցեղից և ամուսնանում նրա հետ: Իրենց աստծու օրինակին են հետևում նաև որոշ այլ «առնական» հերոսներ՝ ամպրոպի աստծու վիպական ձևափոխությունները: Այս վերակազ-

³⁷ Հայկական ավանդության մեջ բացահայտ սեմական Բելի այդօրինակ կապերի վերաբերյալ տե՛ս Ս. Բ. Հ ա ր ր ո լ թ յ ո լ ն յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 231, Ա. Պ ե տ ր ո ս յ ա ն. Բաղդասարի կերպարի հնագույն հիմքերը. – Հին Հայաստանի մշակույթը XII. Հանրապետական գիտական նստաշրջան. զեկուցումների հիմնադրույթներ. Երևան, 2002, էջ 37-39:

մուտքունը համադրելի է հնդեվրոպական ամպրոպի աստծու և նրա կնոջ առասպելի հետ³⁸:

Ըստ ամենայնի, *deh2nu-* / **dhonu-* անվանումները, գոնե առասպելների մի մասում, բաղադրվել են ինչ-որ համահունչ *Danu* ցեղանվան հետ: Քննարկվող առասպելները կապված են ժողովուրդների ազգածնության հետ (հմմտ. Հայկի, Դանաուսի, Դանու աստվածուհու էպոնիմային կերպարները): Ավելին. կարելի է ենթադրել, որ **h2ner-*ների էթնիկական ինքնությունը, ապա և նրանց առնական ուժը ձևավորվում է նրանց՝ Դանուի հետ հակադրության արդյունքում: Այս առասպելներում սեմական մեծ աստվածը, ներկայացված որպես հնդեվրոպական աստվածների հայելային, բայց բացասական հատկանիշներով անդրադարձ, փոխարինում է նախնական առասպելում աստծու հակառակորդ օձին (հմմտ. Վրտրայի կերպարը՝ դանավա, օձ, անդրաշխարհի տիրակալ, Բնդրայի հակառակորդ վեդայական առասպելում)³⁹: Այս առասպելները կարող էին ձևավորվել հնդեվրոպական և սեմական ցեղերի (որոնք հանդես են գալիս որպես Դանուի տոհմ, *B1* աստծու առաջնորդությամբ) շփման արդյունքում, իսկ հետո տարածվել հնդեվրոպական աշխարհի այլ շրջաններ:

Դիտարկված հնդեվրոպական առասպելական մոտիվներն ու անունները գուգահեռներ ունեն (արևմտա)սեմական ավանդույթում: Այսպես, Մարդուկը նետահարում-սպանում է ջրային հրեշ «ծով» Տիամատին (հմմտ. Հայկի՝ հակառակորդին նետահարելը, որտեղ Բելը հենց Բել-Մարդուկն է): Բաալը սպանում է «գետի դատավոր / տեր» Յամմուին («ծով») (հմմտ. հնդեվրոպական աստվածների կռիվը ջրային / գետային հրեշների հետ): Բաալը սպանում է վիշապ *Tannin*-ին (հմմտ. դանու). *h2nu*-սիրական Ուգարիտ քաղաքի նախնի էպոնիմն էր *Ditanu* / *Didanu*- ն (հմմտ. Դանուի և «Տիտանյան» Բելի կերպարները)⁴⁰: Սա ցույց է տալիս հին կապերի և փոխազդեցությունների գոյությունը:

Ադանա քաղաքը Կիլիկիայում, Սեյհան գետի վրա, հայտնի խեթական աղբյուրներից *Ataniya* անվանումով արդեն մ. թ. ա. XVI դ. քննվել է **deh2nu-*/**dhonu-* հ առնչությամբ (^ճ կամ **e/o* «մոտ, մերձ» + գետ)⁴¹: Այստեղ էր գտնվում դանունացիների երկիրը, որտեղ գտնված մ. թ. ա. VII դ. երկլեզու՝ հիերոգլիֆային լուվերեն և փյունիկերեն արձանագրությունը ցուցադրական մի օրինակ է պատմական դանու ցեղի: Փյունիկերեն տեքստը սկսվում է այսպես.

³⁸ *Տե՛ս* В. В. Иванов, В. Н. Топоров. Исследования...

³⁹ Այս առթիվ կարելի է հիշել նույն պատկերը ֆինն-ուգրական ցեղերի առասպելներում, որտեղ երկնային աստծու անունը, որպես օրենք, բնիկ է, մինչդեռ նրա հակառակորդը, ստորերկրյա աշխարհի տիրակալը, հաճախ փոխառված աստվածություն է, որը դրական գործառնություն ունի այն ավանդույթում, որտեղից փոխառվել է. տե՛ս А. И. Ахенвальд, В. И. Петрухин, И. А. Хелимский. К реконструкции мифологических представлений финно-угорских народов.— Балто-славянские исследования, 1981. М., 1982, с. 188.

⁴⁰ Հմմտ. М. R. Dexter. Reflection..., p. 54-55. Բերված ուգարիտյան առասպելների վերաբերյալ տե՛ս И. Ш. Шифман. Культура древнего Угарита. М., 1987, с. 73 сл., 90 сл.

⁴¹ Y. A r b e i t m a n and G. R e n d s b u r g. Adana Revised: 30 Years Later. — Archiv orientali, 49, 1981, p. 149 f.

Ես, Ացատիվադան եմ, Բաալի օրհնյալը, Բաալի ծառան, որին Ա-վարիկուն՝ դանունացիների արքան, իշխանություն տվեց: Բաալը ինձ հայր և մայր դարձրեց դանունացիներին: Ես խթանեցի դանունացիներին ապրելու: Ես ընդարձակեցի Ադանայի երկրի հարթավայրը արևելքից արևմուտք⁴²:

Դանունացիներն առաջին անգամ հիշվում են, հավանաբար, եգիպտական աղբյուրներում մ. թ. ա. XIV դ.: Նրանք ներկայացնում էին «ծովի ժողովուրդների» կոնֆեդերացիայի մի նշանակալի մասը, որոնք հարձակվեցին Եգիպտոսի վրա մ. թ. ա. XII դ.: Մեկ այլ «Դանունա երկիր» հիշվում է մի ասորեստանյան արքայի կողմից Կիլիկիայից հեռու, Հայկական լեռնաշխարհի հարավում (Կաշիյարի լեռների շրջանում): Դժվար է լրիվ համոզվածությամբ որևէ բան ասել դանունացիների էթնիկական ակունքների մասին⁴³, բայց, պատմական ժամանակներում, նրանք, ակնհայտորեն, կապված էին արևմտյան սեմականների հետ (հմմտ. Դանի ցեղը, Բարայելի տասներկու ցեղերից մեկը)⁴⁴: «Ելիականը» պատկերը ներկայացնում է դանու ցեղի կողմից: Այստեղ հակադրության դրական կողմը՝ հույն-դանայացիները հանդես են գալիս որպես Դանաոսի՝ Բելոսի որդու հետնորդներ: Նրանց մեծ հերոս Աքիլեսի անունը հանգում է «օձ» նշանակությամբ արմատին, իսկ նրանց հակառակորդ, Աքիլեսին սպանող Պարիս-Ալեքսանդրոսը վերաիմաստավորումն է ամպրոպի աստծու:

Վ. Իվանովի և Ս. Ստարոստինի համաձայն, սեմականում կան նշանակալի քանակությամբ հնդեվրոպական փոխառություններ⁴⁵: Հետաքրքրություն է ներ-

⁴² K. L a w s o n Y o u n g e r. The Phoenician Inscription of Azatiwada: an Integrated Reading – Journal of Semitic Studies XLIII (1), 1998.

⁴³ Ացատիվադան կրում է լուվիական անուն՝ «սիրված (արևի աստված) Տիվատի կողմից» (լուվիական տեքստում Բաալը համապատասխանում է արևի և ամպրոպի աստվածներին, այսինքն՝ Տիվատին և Տարիտունտին, որոնք ներկայացված են գաղափարագրով). Ավարիկու անունը ստուգաբանվել է որպես խուռական, փոյուզական կամ «էգեան». տե՛ս A. B. K o c y a n. Лувийские царства Малой Азии и прилегающих областей в XII–VIII вв. до н. э. Ереван, 1994, с. 49 сл., 92; A. M. J a s i n k and M. M a r i n o. The West Anatolian Origins of the Que Kingdom Dynasty.– Studi Micenei ed Egeo-Anatolici 49 (2007) (*հարցի գրականությամբ*):

⁴⁴ Տե՛ս, *օրինակ*, В. П. Я й л е н к о. Архаическая Греция и Ближний Восток. М., 1990, с. 127 сл. (*գրականությամբ*):

⁴⁵ В я ч. В с. И в а н о в. Двадцать лет спустя.– У истоков цивилизации. Сборник статей к 75-летию В. И. Сараниди. М., 2004, с. 45–46. S. A. S t a r o s t i n. Indo-European Glottochronology and Homeland. <http://www.santafe.edu/files/gems/elhchronology/Sergei.pdf>. Վերջին հեղինակը, ցույց տալով, որ սեմական լեզուներում կան հնդեվրոպական մեծաքանակ փոխառություններ (առաջավելի հավանական էր համարվում փոքր քանակությամբ բառերի փոխառության հակառակ ուղղությունը), գտնում է, որ հնդեվրոպական (հնդիթական) նախահայրենիքը պետք է գտնվեր «Բարեբեր մահիկի» հյուսիսում՝ այսինքն՝ հյուսիսային Միջագետքում և Հայկական լեռնաշխարհի հարավում: Այստեղից հնդեվրոպացիների մի մասն անցել է հարավ՝ շիման մեջ մտնելով սեմականների հետ (որոնց մի մասին՝ հետագա հարավ-սեմականներին, մղել է դեպի հարավ), իսկ մյուս մասը՝ հյուսիս և հյուսիս-արևելք, այսինքն՝ Հայկական լեռնաշխարհ, որտեղից էլ անցել է Եվրոպա և Հնդկաստան՝ սկիզբ դնելով պատմական հնդեվրոպական լեզուներին: Ի միջի այլոց, սա համադրելի է այն տեսակետի հետ, թե հարավմիջագետքյան շումերական լեզվում կան հնդեվրոպական փոխառություններ, տե՛ս հատկապես G.

կայացնում արևմտասեմական Դագան աստծու հանգեցումը հնդեվրոպական *dhegʰ-om «հող, հողածին» և դրան հնչյունաբանորեն մոտիկ «ձուկ» արմատին: Այդպիսով հնդեվրոպական ծագում է վերագրվում մի աստծու, որը երբեմն համարվել է Բաալի հայրը: Այս փոխառությունները քննվել են հնդեվրոպացիների «նախահայրենիքի»՝ Հայկական լեռնաշխարհի հարավում և Միջագետքի ու Միջիայի հյուսիսում տեղայնացման տեսության համատեքստում: Նույնիսկ անկախ հնդեվրոպական նախահայրենիքի տեղայնացումից, որը ներկայիս գիտության համար չափազանց բարդ խնդիր է, հնդեվրոպական և սեմական ցեղերի վաղ շփումները կարող էին տեղի ունենալ ոչ այլուր, քան նույն տարածքներում: Դատելով առասպելներից՝ որոշ հնդեվրոպացիներ սահմանակցել են սեմականներին և նույնիսկ խառնվել նրանց հետ (այսպես, թվում է, թե հույների մեջ եղել է ծագումով արևմտասեմական մի տարր, որի ներկայության արձագանքն է, կարծես, հնդեվրոպական առումով թշնամական կողմից ստեղծված տրոյական էպոսի առասպելական միջուկը): Այս առասպելները, հավանաբար, ձևավորվել են ընդհանուր հնդեվրոպական մայր լեզվից անատոլիական՝ խեթալուվական լեզուների անջատումից հետո (խեթական համապատասխան առասպելում սեմական անունների հետքեր, ինչպես տեսանք, չկան): Ավելի ուշ, պատմական ժամանակներում խեթերը և լուվացիները սահմանակցել են սեմականներին, բայց չեն առասպելականացրել նրանց:

ИНДОЕВРОПЕЙСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ МИФА О ГАЙКЕ И БЕЛЕ:
ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ

АРМЕН ПЕТРОСЯН

Р е з ю м е

В некоторых индоевропейских мифах речные божества *Dānu- (ср. dā- ‘течь’, *dānu- ‘река’) противопоставлены богам или героям, чьи имена связаны с корнем *Hner(t)- (*h₂ner-) ‘мужчина, мужская сила’. Мужчины *Hner –борются с *Dānu– и женятся на их дочерях. 1. Индия. Данавы, отпрыски Дану, под предводительством Бали, борются с девами, возглавляемыми Индрой (*Hnro-?). 2. Осетия. Великие нарты (*Hner-) женятся на женщинах племени водного божества Донбеттыра (‘водяной Петр’, от don < *dānu– ‘река’). 3. Армения. Мужественный (ari < *Hner-) Гайк, основоположник Армении, убивает вавилонского тирана Бела. 4. Греция. Сын Посейдона Βέλος рождает Эгипта и Даная. Пятьдесят сыновей Эгипта женятся на пятидесяти дочерях Даная. Троянец Парис-Александр (*Hnro-) похищает красавицу греков-данайцев Елену. 5. Уэльс. Богиня Dôn рассматривается как жена Бели, бога смерти. 6. Исландия. Фрейр, сын бога Njǫðg-à (*Hner-), убивает гиганта Бели. Арм. Бел и греч. Бэл восходят к семит. bʿl ‘господин’. Не все ясно в этимологии инд. Бали, кельт. и скандинав. Бели, но в контексте приведенных мифов они могут быть соотнесены с

арм. Белом и греч. Бэлом. Мифические *dānu- видимо были контамированы с реальным западно-семитским племенем, поклонниками Баала (ср. Даново колено, лув. Danuna, финик. Dnnum).

INDO-EUROPEAN PARALLELS TO THE HAYK AND BEL MYTH: HISTORICAL RECONSTRUCTION

ARMEN PETROSSYAN

S u m m a r y

In some Indo-European myths the river deities *dānu- (cf. *dā- ‘to flow;’ suffixed *dānu- ‘river,’ *dānawo-) are opposed to the gods/heroes whose names may be associated with *Hner(t)- (*h₂ner-) ‘virile strength, man.’ The *Hner- men fight against the *dānu-s and wed the *dānu- women. 1. India. The Dānavas (the children of Dānu) headed by Bali are the adversaries of the Devas, headed by Indra (*Hnro-?). 2. Ossetia. The water god Donbettyr (‘Watery Peter,’ cf. don ‘river,’ *dānu-) and his descendants represent the race of Donbettyrs. The great Narts (cf. *Hner-t-) wed the daughters of Donbettyrs. 3. Armenia. The manly (ari < *Hner-) Hayk, founder of Armenia, kills the Babylonian tyrant Bel. 4. Greece. Poseidon’s son Bēlos begets Aigyptos and Danaos. The fifty sons of Aigyptos marry the fifty daughters of Danaos (Danaïds). The Trojan Paris-Alexandros (*Hnro-) abducts Helenē from the Greek Danaoi ‘Danaans.’ 5. Wales. The goddess Dôn (*dānu-) can be regarded as the wife of Beli, god of death. 6. Iceland. The god Freyr, son of Njörðr (*Hner-t-), kills the giant Beli. Arm. Bel and Gk. Bēlos are derived from the Semitic b/l ‘lord.’ Not everything is clear in the etymologies of Ind. Bali, Celt. and Norse Beli, yet nevertheless they may be related with Bel and Bēlos. The mythic *dānu-s were probably conflated with a real West Semitic tribe, worshippers of Baal (cf. the Israelite tribe of Dan, Luw. Danuna, Phoen. Dnnum).